

מ. ש. גשורי / ירושלים

פיוט "אקדמות" ונעימתו

(א) יוצר הפיוט

הפיוט "אקדמות" על נעימתו נבלע בחג השבועות ובסדר העבודה שלו, ונעשה נכס צאן ברזל במחזור שלנו. עד היום רוחש לבנו כבוד ויקר ליוצר הפיוט, שהיה ש"ץ מפורסם בקהילה עתיקה, ובשעתו היה ידוע מאוד ביהדות אשכנז.

רבי מאיר בן יצחק, שליח צבור נאמן ופייטן מובהק של קהילת ויר - מי זה אשר באשכנז ואחד מבוני התזנות הפיוטית הלחנית של ימי הבינים, ידוע לא לבד בספרות הפיוטית כפייטן "אקדמות" לשבועות אלא גם כאישיות מפורסמת ומשפיעה בשעתה. קראהו בשם "שליח ציבור נהוראי" - זהו תואר הכבוד הפיוטי שניתן לו עוד בחייו בוירמיה, בתחילת המאה הי"א, לפני גזירות חתנו (מסע הצלב הראשון - 1096), בגלל פיוט "אקדמות" שזכה לחמם את הלבבות ביום מתן תורה נתקשר בתודעת המתפללים שמו של הפייטן - הרשום בראשי חרוזי הפיוט - בחג השבועות דווקא. לדעת החכם צונץ היה הפייטן החזן אמתי בן שפטיה בן דוד, והוא שר את פיוטי רבו עוד בחייו של זה. החזנים שבאו אחריהם הפיצו את הפיוט ונעימתו בכל מקום. מאז נתפשט בתפוצות קהילות האשכנזים.

רבי מאיר חיבר פיוטים רבים, ורק מקצתם עדים מצויים במחזורים ובקבצי הפיוטים שלנו. כפייטן דתי פורה עסק בכל ענפי השירה הרתית וחיבר פיוטים מסוגים שונים: יוצר, אופן, זולת, מעריב, קרובות, דשויות, סליחות וכדומה. צונץ מונה ארבעים ושלושה מפיוטיו, אבל לא פחות מאשר כפייטן נודע כשליח ציבור. בתואר זה נזכר בפי דש"י שהיה בן דודו ובפי בעלי התוספות שאחרי כן. במקום אחד מספר דש"י: "כשהייתי שם (בוירמיה) ושמעתי (את התפילות) מפי אותו צדיק ד' מאיר בן יצחק... נהגתי כך אצלי". ואם רש"י מצא לנכון לציין ששמע את ד' מאיר בתפקידו בתוך ש"ץ והנהיג אצלו ממה שדאה ושמע, סימן שנתרשם מנעימותיו ומפיוטיו גם יחד. מקורות שונים מימי הבינים מכתירים אותו בתוארים "חזן דוירמיה", "ציד נאמן", "חזן ההגון" ועוד, ויש שמזכירים אותו לשבח כש"ץ ופייטן כאחד: "ר' מאיר

ש"ץ החסיד, האיר עיני ישראל בפיוטיו"; "ד' מאיר ש"ץ ההגון היה מתקן הדבר כך"; "ועמד דבנו מאיר ש"ץ ואמר רשות לחתן"; "ושמעתי שר' מאיר ש"ץ לא היה אומר: ככתוב בתורת משה עבדך"; "רבנו מאיר ש"ץ שהוסיף לומר, אף הפוסק ר' יעקב מולין (מהרי"ל) מזכיר לעתים קרובות את מנהגיו של ד' מאיר ש"ץ.

ר' מאיר שליח ציבור. פעל: איפוא גם כחזן גם כפייסן. ודק בגלל מיעוט החומה הממשי שנשאר בידנו אין אנחנו יודעים על אודותיו די הצורך.

ניגונה ומנהגיו (ב)

"אקדמות" הוא הנודע ביותר מכל פיוטיו של ר' מאיר ש"ץ וגם היום הוא מעורר רגשי רוממות בלבבות רבבות מבני עמנו. אם כי חובר לפני כאלף שנה אין ספק שהמחבר החזן נתן לפיוטו זה מנגינה מתאימה אשר בה השתדל לתת ביטוי לכוונת המלים. החזנים הפייטנים של הדורות ההם הצטיינו כבעלי אלתור (אימפרוביזאטורים) ממדרגה ראשונה, וכלי הכנה מוקדמת היה עליהם לפעמים להדש מעשה בראשית בנעימות התפילה הפיוט. בעומדם לפני התיבה הוטל עליהם להתאים מיניה וביה מחדוות מנגינות מתוך התחשבות בתוכן התפילות וגם באופי הנעימות המקובלות במסורת: או לא נראתה עוד סכנה של התבוללות מוסיקלית אל החוץ והחזנים יכלו לכוון את חומר הנעימות המסודריות גם לפיוטים החדשים. דק מהרי"ל בדארתו את סכנת ההתבוללות המוסיקלית מתקרבת ואת ההתחרות לחי' דושי נוסחאות מצד החזנים — נאלץ לעמוד בפרץ ולקבוע את הנעימות הישרנות המקובלות כחוק ולא יעבור.

במשך הדורות נדקמו מלבד האגדות גם מנהגים ותקנות מסביב ל"אקדמות", הפיוט היחידי לקריאת התורה שנשאר קיים עד ימינו דבר שלא זכו לו פיוטים אחרים שחוברו ע"י הגדולים החשובים שבפייטנים.

בקצת מקומות נהגו שהפיוט נאמר לא על ידי הקורא בתורה אלא משמיעו איש אחר העומד במקום התורגמן שהיה נהוג בדורות הקדומים. וכל כך גדולה חשיבות הפיוט הזה עד שמפסיקין בו בקריאת התורה וקוראין אותו אחר הפסוק הראשון של "בהודש השלישי".

אמירת אקדמות כחג השבועות נעשתה מנהג ראשי המנהגים מהרי"ל שהיה רב בקהילות מגנצה ווירמיהו מעיד כי "אומרים בשבועות הדיברא אקדמות מלין אחר סיום פסוק ראשון וקריאת התורה שהוא בהודש השלישי", כלומר, שמפסיקים באמצע הקריאה בין פסוק ראשון לשני ובין ברכה ראשונה לשנייה כדי לומד (בנעימה) את "אקדמות". כן מעיד אף ר' דוד בר' שמואל הלוי (בעל הט"ז) שחי כמאתים שנה אחרי מהרי"ל, והוא

מספר "מה שנהוגים במדינות אלו לקרות פסוק ראשון ואחר כך מתחילין אקדמות מלין".

ההפסקה בקריאת התורה על ידי הפיוט עוררה ויכוח בין הפוסקים. קהילות אחדות הנהיגו לומר אקדמות לפני ברכת הכהן, אף על פי כן מעיד בעל "עפר יעקב" (תשובה לו) כי כל קהילות אשכנז ופולין נוהגות במנהג בעל הפיוט עצמו, שביום א' של שבועות מברך הכהן ברכת התורה והחזן קורא פסוק ראשון ורק אחר כך אומרים פיוט אקדמות וממשיכים בקריאת פסוק שני וכו'. אך חכמי ויניציה עמדו בתוקף על ביטול אמירת אקדמות בתוך הקריאה מטעם של הפסק ולאומרו דווקא קודם הקריאה. דומה שמנהג זה של אמירת אקדמות לפני הקריאה נתקבל בימינו בכל קהילות האשכנזים אף על פי שבכמה מחזורים עודנו נדפס אחרי הפסוק הראשון.

האמרה "אין נביא בעיר" נתקיימה במקצת גם במחבר הפיוט הזה בעיר מושבו וירמיה. אף על פי שבספר "הזכרת נשמות" של הקהילה מזכירים את "דבנו מאיר בר יצחק שליח ציבור שתיקן שבחות למקום" ורבים מפיוטיו נאמרים שם בחגים — דווקא שם אין אומרים כלל "אקדמות" בחג השבועות. ולמה לא היו אומרים אקדמות בוירמיה מקום מגוריו של דבי מאיר, בעוד שהיו אומרים אותו בכל קהילות ישראל שבאשכנז, פולין וצרפת? משום מעשה שהיה בחזן אחד שאמר "אקדמות" בקול נעים ובכוונה גדולה, ואחרי שסיים לקח אותו אלקים ואיננו — על כן תיקנו שלא לאומרו עוד.

אין לחשוב, שפיוטו של ר' מאיר הפייטן והחזן הופץ תחילה ללא לראי של נעימה ונאמר רק בהרצאה רציטאטיבית. מבנה הפיוט מתאים לצורה האנטי-פוגית העתיקה המעסיקה גם את החזן וגם את הקהל, וצורה זו נודקה תמיד ל"ענייה" באמצעות נעימה: השאלה היא רק, אם הנעימה המקובלת החלה בבת אחת עם הפיוט, או שהתאמת הנעימה עברה שלבים של התפתחות עד שהגיעה לסידור של קבע.

המנגינה המקובלת מושרשת בכל תפוצות יהודי אשכנז, אך ידועות מנגינות אחרות, הדומות באופיין למנגינה המקורית. נגינה מקורית יפה מאוד לאקדמות מובאת באוסף הניגונים של בער החזן י. ל. מומבאך חיבר בשנת 1870 ניגון לאקדמות בשביל בית הכנסת הגדול שבלונדון.

(מאמר מיוחד על ניגון אקדמות מאת המתבר נתפרסם בירחון סיני, חוברת רמ"ז מסיון תשי"ז).